

Marta Hartenberger
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Stereotyp Polaka w kontekście badań etnolingwistycznych¹ w ujęciu studentów państw sąsiadujących z Polską

Żyjemy w szczególnym momencie historycznym, w którym jednym z głównych europejskich problemów badawczych stała się, w sytuacji pluralizmu kulturowego i językowego, kwestia konstruowania tożsamości narodowej przez narody odzyskujące niepodległość i przechodzące procesy transformacji ustrojowej, zwłaszcza z krajów sąsiednich. Interesującym polem ekscerpacji naukowej jest obraz Polaka, jaki odzwierciedla się w językach narodowych naszych sąsiadów, bo tylko badanie stereotypu w językach ojczystych respondentów może przynieść wiarygodne dane, które pozwalają docierać do sposobów konceptualizacji badanego pojęcia, a więc poznawać mentalność badanych.

Za podstawę metodologiczną przyjąłem koncepcje etnolingwistyczne o ukierunkowaniu kognitywno-antropologicznym (por. Bartmiński 2000, 2003, 2006, 2008, 2009a, 2009b; Bartmiński, Chlebda 2008; Bielińska-Gardziel 2009). W badaniu ankietowym wzięli udział tylko studenci – osoby urodzone po 1989 roku. Stało się tak, aby można było ujednoczyć dobór respondentów i kompleksowo opisać ich jako jedną socjologicznie spójną grupę, a przede wszystkim dokonać porównania uzyskanych rezultatów z wynikami wcześniejszych badań na temat stereotypu sąsiadów, przeprowadzonych w środowisku studenckim przez J. Bartmińskiego (2009a), E. Walukiewicza (2002) oraz A. Majstrenkę-Nowaka (2002). Moi ankietowani to właśnie osoby urodzone po 1989 roku.

Ankiety w językach narodowych przeprowadzone zostały wśród studentów krajów sąsiadujących z Polską w latach 2015–2018². Łącznie grupę badawczą stanowiła

¹ Zaprezentowane poniżej wyniki to fragment badań etnolingwistycznych, które stanowiły część empiryczną mojej pracy doktorskiej nt. *Językowo-kulturowy obraz Polaka z perspektywy narodów sąsiednich*.

² Uczelnie, w których studiowali ankietowani: **Rosja** – Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербургский государственный экономический университет, Национальный исследовательский Томский государственный университет, Балтийский федеральный университет имени Имануила Канта. **Litwa** – Vilniaus universitetas, Lietuvos

grupa 700 studentów, po 100 osób z każdego kraju sąsiadującego z Polską (Rosja, Litwa, Białoruś, Ukraina, Słowacja, Czechy oraz Niemcy). Nadrzędnym kryterium, podobnie jak w przypadku wcześniejszych badań etnolingwistycznych prowadzonych pod kierunkiem J. Bartmińskiego (2009a, 2009b, 2009c, 2009d), był dobór studentów, gdyż tworzą socjologicznie spójną grupę.

Ostateczny raport z przeprowadzonych przeze mnie badań ma charakter prezentacyjny, porównawczy i prognostyczny. *Novum* w badaniu nad stereotypem Polaka są badania prowadzone wśród młodego pokolenia Czechów oraz Słowaków. Ustalenie pojemności semantycznej badanego pojęcia wymagało zadania respondentom pytania w języku narodowym: *Kto to jest Polak?* Uzyskane odpowiedzi zostały pogrupowane według zaproponowanych przeze mnie metawyrażeń oraz częstotliwości wskazań, w nawiasach podany został procent użyc w stosunku do wszystkich wyrażen cytatowych.

1. Rosja

W badaniu ankietowym wzięło udział 100 respondentów z Rosji. Z uwagi na rozległość kraju zdecydowałam się przeprowadzić badanie w różnych okręgach, oddległych od siebie miejscach, aby uzyskać wypośredkowany i ujednolicony obraz Polaka z perspektywy Rosjan. Jako kraj sąsiadujący z Polską rozumiem państwo w ujęciu terytorialno-politycznym, dlatego nie ograniczyłam się do bezpośrednio graniczącego z Polską obwodu kaliningradzkiego. Inne podejście zastosowała Irina Kisielowa (Киселева 2005)³, która dokonała w swoim badaniu rozróżnienia ankietowanych na studentów z Kaliningradu i Moskwy.

Liczba badanych (N) = 92 Liczba wszystkich wyrażen (W) = 92

a. Polak = mieszkaniec Polski (72,82%)

Житель Польши «mieszkaniec Polski»

b. Polak = obywatel Polski (11,95%)

Человек, гражданин Польши «człowiek, obywatel Polski» (5,43%)

Гражданин Польши «obywatel Polski» (6,52%)

edukologijos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Kauno medicinos universitetas. **Białoruś** – Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка. **Ukraina** – Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний університет водного господарства та природокористування НУВГП. **Czechy** – Univerzita Karlova, Masarykova univerzita. **Słowacja** – Univerzita Komenského v Bratislave, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. **Niemcy** – Universität Rostock, Humboldt-Universität zu Berlin, Universität Heidelberg.

³ W jej badaniach ankietowych wzięli udział studenci z Uniwersytetu w Kaliningradzie i 5 głównych uczelni w Moskwie; wiek mężczyzn z Kaliningradu był w przedziale od 17 do 25 lat, kobiet od 16 do 22 lat; studenci z Moskwy mieli od 17 do 23 lat, studentki – od 17 do 22 lat. Na pytania ankiety etnolingwistycznej, skonstruowanej według wzoru zastosowanego do badania studentów lubelskich (LAS-90), odpowiedziało 120 mieszkańców Kaliningradu i 78 z Moskwy.

- c. Polak = osoba urodzona w Polsce (**8,69%**)
Человек, который родился в Польше «człowiek, który urodził się w Polsce»
- d. Polak = człowiek, który mówi po polsku (**4,34%**)
Человек, который говорит по-польски «człowiek, który mówi po polsku»
- e. Polak = osoba polskiej narodowości (**1,08%**)
Человек, имеющий национальную принадлежность к Польше «człowiek, który przynależy do polskiego narodu»
- f. Polak = Słowianin (**1,08%**)
Славянин, брат украинца, белоруса, россиянина, хорвата, серба, болгарина и других «Słowianin, brat Ukraińca, Białorusina, Rosjanina, Chorwata, Serba, Bułgara i innych»

Zdecydowana większość respondentów za nadrzędne kryterium definiujące Polaka uznała lokatywność (miejsce zamieszkania w Polsce). Ważną kategorią w świetle odpowiedzi ankietowanych jest też obywatelstwo (11,95% wszystkich użyć), czyli przynależność Polaka do państwa polskiego i wynikające z tego posiadanie praw i obowiązków. Rosyjscy studenci, definiując Polaka, zwrócili też uwagę, choć zdecydowanie mniej licznie, na inne aspekty: miejsce urodzenia (Polakiem jest osoba urodzona w Polsce), język (Polakiem jest osoba, która mówi po polsku) i narodowość, rozumianą jako przynależność do narodu polskiego. Wszystkie definicje mają charakter neutralny i nie zawierają konotacji zideologizowanych, upolitycznionych ani odniesień historycznych. Nie wykorzystano w definiowaniu Polaka rozróżnienia według opozycji swój – obcy, a wręcz przeciwnie, przez użycie hiperonimu Słowianin i wskazanie pokrewieństwa Polaków z innymi narodami słowiańskimi (głównie wschodnio- i południowosłowiańskimi) podkreślono wzajemną bliskość. Polak w takim rozumieniu jest kohiponimem w stosunku do Ukraińca, Białorusina, Rosjanina i innych Słowian. Różnicy między Polakami i innymi Słowianami (zwłaszcza Czechami) nie dostrzegali też niektórzy studenci z Moskwy, ankietowani przez I. Kisielową (Киселева 2005: 101). Do porównania z wynikami moich ankiet przywołam też dane Romana Gawarkiewicza⁴, uzyskane metodą testu asocjacyjnego, przeprowadzonego wśród rosyjskich studentów. Jego respondenci, definiując Polaków, uwzględnili następujące kategorie rozprawcze: люди «ludzie» (18,6%), соседи «sąsiedzi» (7,4%), нация «naród» (6%), национальность «narodowość» (3%), нация «nacja» (2,2%), иноземец «obcokrajowiec» (2,4%) (Gawarkiewicz 2012: 151). Dwóch studentów wyprofilowało semantycznie pojęcie Polak przez odwołanie się do relacji z mieszkańcami krajów sąsiednich, Niemcami: как немцы «jak Niemcy» oraz Czechami: сосед Чехии «sąsiad Czechów»

⁴ Badania ankietowe R. Gawarkiewicza w językach narodowych studentów z Polski, Niemiec i Rosji przeprowadzone zostały w roku akademickim 2007/2008. Łącznie grupa respondentów liczyła 500 osób, wszyscy studenci byli wieku od 20 do 23 lat. Ankiety przeprowadzono na uniwersytetach w Polsce (Warszawa, Szczecin, Rzeszów), w Niemczech (Berlin, Rostock, Greifswald), w Rosji na dwóch uczelniach w Moskwie: na Moskiewskim Uniwersytecie im. Łomonosowa i prywatnym Rosyjskim Nowym Uniwersytecie (por. Gawarkiewicz 2012: 111-114).

(Gawarkiewicz 2012: 154). W odpowiedziach moich respondentów leksem człowiek wykorzystywany był jako nadrzędny komponent definicji, rozwiniętej o szczegółowe określenia w formie zdania podrzędnego przydawkowego: człowiek, który mówi po polsku; człowiek, który przynależy do narodu polskiego, człowiek, który urodził się w Polsce.

2. Litwa

Liczba badanych (N) = 81 Liczba wszystkich wyrażeń (W) = 81

- a. Polak = człowiek (**39,50%**)
žmogus «człowiek»
- b. Polak = mieszkaniec Polski (**24,69%**)
žmogus, kuris gyvena Lenkijoje «człowiek, który mieszka w Polsce»
- c. Polak = osoba polskiej narodowości (**11,11%**)
Tautybė «narodowość»
- d. Polak = obywatel Polski / sąsiedniego państwa (**9,87%**)
kaimyninės valstybės pilietis «obywatel sąsiedniego kraju»
- e. Polak = człowiek, który mówi po polsku (**6,17%**)
Lenkiškai kalbantis «osoba polskojęzyczna» (4,93%)
žmogus tos arba kitos šalies teritorijoje, kurio gimtoji kalba yra lenkų, ir kuris save identifikuoja lenku «człowiek na terytorium tego kraju lub innego kraju, którego językiem ojczystym jest polski i który określa swoją identyfikację jako polską» (1,23%)
- f. Polak = obcokrajowiec (**3,70%**)
užsienietis «obcokrajowiec»
- g. Polak = człowiek wierzący (**2,46%**)
tikintis žmogus «człowiek wierzący»
- h. Polak = kultywuje polską kulturę (**2,46%**)
lenkų kultūrą puoselėjantis «kultywuje polską kulturę» (1,23%)
gyvenantis pagal Lenkijos šalies kultūrą ir papročius «żyjący w kulturze i obyczajach kraju polskiego» (1,23%)

Dla studentów z Litwy nadrzędnym kryterium w definiowaniu Polaka jest bardzo ogólne pojęcie człowiek. Frekwencja tego określenia (39,50%) świadczyć może z jednej strony o świadomym wyborze przez respondentów postawy neutralności, a z drugiej – może być oznaką braku zainteresowania sąsiadem. Na drugim miejscu, także z wysokim wskaźnikiem częstotliwości użycia, jest definicja odnosząca się do kategorii lokatywności. Używając sformułowania Polak – mieszkaniec Polski, ankietowani nie mają na myśli osób pochodzenia polskiego, które zamieszkują na Litwie. Odrębne badania na temat stereotypu Polaka z Polski i miejscowego Polaka już były prowadzone z perspektywy studentów litewskich i wykazały spore rozbieżności mię-

dzy tymi wizerunkami (por. Bartmiński, Mavrič, Rzeutka 2005). Neutralnym sposobem definiowania Polaka jest też określanie go przez kategorię narodowości oraz obywatelstwa. Obraz Polaka nie jest specjalnie zideologizowany czy upolityczniony, jednak zaznaczyły się marginalnie wypowiedzi wskazujące na obcość Polaków przez użycie określenia obcokrajowiec, które nie pozostaje aksjologicznie obojętne. Nieliczne były wypowiedzi łączące znaczenie stereotypu Polaka z odrębnością kulturową i zakorzeniem w polskiej kulturze, mówieniem po polsku i kultywowaniem polskiej tradycji, co przekłada się na zachowywanie polskiej identyfikacji, także poza granicami kraju. Badani studenci marginalnie też odwołali się do kategorii religijności. Ankietowani nie uwzględnili w definiowaniu pojęcia odniesień do historii i relacji polsko-litewskich na przestrzeni dziejów. We wcześniejszych pracach autorzy wskazywali jako źródło negatywnego stereotypu Polaka na Litwie właśnie uwarunkowania historyczne (Lemanaitė 1995). W moim badaniu taka tendencja nie występuje, podobnie jak w danych raportu *Litwini o Polakach, Polacy o Litwinach* (por. Wilczak 2013).

3. Białoruś

(N) = 100 Liczba wszystkich wyrażen (W) = 100 Liczba wszystkich wyrażen

a. Polak = mieszkaniec Polski (51%)

чалавек, які жыве ў Польшчы «człowiek, który mieszka w Polsce» (46%)

жыхар Польшчы «mieszkaniec Polski» (5%)

b. Polak = obywatel Polski (16%)

чалавек, які мае польскае грамадзянства «człowiek, który ma polskie obywatelstwo» (11%)

грамадзянін Польшчы «obywatel Polski» (5%)

c. Polak = osoba urodzona w Polsce (16%)

чалавек, які нарадзіўся ў Польшчы «człowiek, który urodził się w Polsce» (15%)

славянін, які нарадзіўся ў Польшчы «Słowianin, który urodził się w Polsce» (1%)

d. Polak = znajommy/sąsiad /przyjaciel (6%)

сусед «sąsiad» (3%)

сябар «przyjaciel» (2%)

людзі, якія з'яўляюцца знаёмымі ў Польшчы «ludzie, którzy są znajomymi w Polsce» (1%)

e. Polak = osoba polskiej narodowości (5%)

прадстаўнік польскай нацыянальнасці «przedstawiciel polskiej narodowości»

f. Polak = człowiek z polskimi korzeniami (3%)

чалавек, які мае польскія карані «człowiek, który ma polskie korzenie»

g. Polak = Słowianin (2%)

славянін, які нарадзіўся ў Польшчы «Słowianin, który urodził się w Polsce» (1%)

славянскі народ «słowiański naród» (1%)

- h. Polak = katolik (**1%**)
 каталік «katolik»
- i. Polak = człowiek, który czuje się Polakiem (**1%**)
 чалавек, які адчувае сябе палякам «człowiek, który czuje się Polakiem»

Wyniki ukazują, że nadrzędne kryterium w definiowaniu Polaka stanowi dla białoruskich studentów lokalizacja (miejsce urodzenia i zamieszkiwania). Definicje odwołujące się do powyższego kryterium geograficznego podała ponad połowa respondentów. Rzadziej objaśniano badane pojęcie, wykorzystując kryterium polityczno-administracyjne (obywatelstwo) i narodowościowe (narodowość polska, polskie korzenie, polskie poczucie narodowe). Czasami definiowano Polaka przez użycie pojęcia szerszego, hiperonimu Słowianin. Zaprezentowane dane nie potwierdzają nacechowania negatywnego, które byłoby warunkowane ideologią lub historią. Studenci białoruscy nie konceptualizowali też Polaka w kategoriach swój – obcy lub inny. Niektórzy wręcz podkreślili bliskość między narodami, używając pozytywnie wartościujących określeń: przyjaciel, sąsiad, znajomy. Tylko jeden procent badanych odwołał się do aspektu wyznaniowego, definiując Polaka jako katolika.

4. Ukraina

Liczba badanych (N) = 94 Liczba wszystkich wyrażen (W) = 94

- a. Polak = obywatel Polski / sąsiedniego państwa (**62,76%**)
 громадянин Польщі «obywatel Polski» (52,12%)
 людина яка має польське громадянство «człowiek, który ma polskie obywatelstwo» (9,57%)
 громадянин сусідньої держави «obywatel sąsiedniego państwa» (1,06%)
- b. Polak = mieszkaniec Polski (**20,21%**)
 людина яка живе в Польщі «człowiek, który mieszka w Polsce» (13,82%)
 резидент Польщі «mieszkaniec Polski» (6,38%)
- c. Polak = osoba polskiej narodowości (**6,38%**)
 людина польської національності «człowiek polskiej narodowości»
- d. Polak = osoba urodzona w Polsce (**5,31%**)
 людина, яка народилась в Польщі «człowiek, który urodził się w Polsce»
- e. Polak = Słowianin (**2,12%**)
 людина слов'янського походження «człowiek słowiańskiego pochodzenia» (1,06%)
 людина західно-слов'янського походження «człowiek pochodzenia zachodnio-słowiańskiego» (1,06%)
- f. Polak = człowiek taki sam, jak inni (jak Ukrainiec) (**1,06%**)
 такий як і Українець «taki sam człowiek jak Ukrainiec»

- g. Polak = obcokrajowiec (**1,06%**)
іноземець «obcokrajowiec»
- h. Polak = człowiek, który mówi po polsku (**1,06%**)
людина яка розмовляє польською «człowiek, który mówi po polsku».

Z powyższych danych wynika, że definiowanie etnonimu Polak przez młodych Ukraińców opiera się przede wszystkim na dwóch kategoriach: obywatelstwa i lokalizacji (miejsca zamieszkiwania, w tym sąsiedztwa). Określając znaczenie badanego pojęcia, ankietowani posługiwali się hiperonimami (Słowianin, Zachodni Słowianin) i kohiponimami (taki sam jak Ukrainiec, czyli jeden z narodów słowiańskich). Wizerunek Polaka nie jest specjalnie zideologizowany czy upolityczniony, choć pojawiły się marginalnie wypowiedzi wskazujące na obcość Polaków (użycie określenia obcokrajowiec nie jest bynajmniej aksjologicznie obojętne). Narodową i zarazem kulturową odrębność Polaków badani czasem sygnalizowali, podkreślając używanie języka polskiego. Nie było natomiast zupełnie odniesień do historii. Ankietowani przez A. Krawczuk (2008: 152) studenci Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki, definiując etnonim Polak, przede wszystkim podkreślali aspekt geograficzny (w moim ujęciu lokalizacyjny); 26 z 52 badanych podało mieszkaniec Polski. Na drugim miejscu wyróżniony został aspekt polityczny i narodowościowy człowiek narodowości polskiej, człowiek mający polskie obywatelstwo. W badaniach A. Krawczuk trochę wyraźniej niż w moich ankietach zaznaczyło się rozumienie Polaka jako człowieka, który mówi po polsku (6 z 52 osób), ale równie słaba była frekwencja określenia wartościującego przyjacieli Ukrainy.

5. Słowacja

Liczba badanych (N) = 56 Liczba wszystkich wyrażen (W) = 56

- a. Polak = obywatel Polski (**42,85%**)
občana Poľska «obywatel Polski» (26,78%)
občana Poľskej republiky «obywatel Rzeczypospolitej Polskiej» (16,07%)
- b. Polak = człowiek, który mówi po polsku (**16,07%**)
človek, ktorý hovori po poľsky «człowiek, który mówi po polsku»
- c. Polak = osoba polskiej narodowości (**14,28%**)
Príslušník poľského národa «członek polskiej narodowości»
- d. Polak = osoba urodzona w Polsce/pochodzenia polskiego (**14,28%**)
človek, ktorý sa narodil v Poľsku «człowiek, który urodził się w Polsce» (8,92%)
človek pochádzajúci z Poľska «człowiek pochodzący z Polski» (5,35%)
- e. Polak = mieszkaniec Polski (**10,71%**)
Obyvatel Poľska «mieszkaniec Polski»
- f. Polak = Słowianin (**1,78%**)
Slován «Słowianin»

Zdecydowana większość respondentów za nadrzędną kategorię w definiowaniu Polaka uznała obywatelstwo. Kolejnym ważnym kryterium, które odróżnia Polaka od narodów sąsiednich, jest mowa (mówienie po polsku). Na trzecim miejscu pod względem frekwencji użyć znalazły się dwie kategorie definiujące Polaka z perspektywy Słowaków: narodowość oraz pochodzenie (rozumiane jako miejsce urodzenia). Zdecydowanie słabiej zaznaczyła się kategoria lokatywności (miejsce zamieszkania w Polsce) i objaśnianie go za pomocą hiperonimu Słowianin. Nie definiowano Polaka przez odniesienia do historii czy religii. Wszystkie podane znaczenia miały charakter neutralny.

6. Czechy

Liczba badanych (N) = 96 Liczba wszystkich wyrażen (W) = 96

- a. Polak = Pšonek (**53 użycia, tj. 55,20%**) «przezwickowe określenia Polaka, nawiązujące do wymowy specyficznych brzmień w języku polskim, typu prz [pš], krz [kš]»
- b. Polak = obywatel Polski / sąsiedniego państwa (**29,16%**)
 - Člověk, který má polské občanství «człowiek, który ma polskie obywatelstwo» (12,5%)
 - Občan Polska «obywatel Polski» (10,41%)
 - Občan polské republiky «obywatel polskiej republiki» (3,12%)
 - Severní soused «północny sąsiad» (2,08%)
 - Občan Polska, který se cítí být Polákem «obywatel Polski, który czuje się Polakiem» (1,04%)
- c. Polak = mieszkaniec Polski (**7,29%**)
 - Obyvatel Polska «mieszkaniec Polski»
- d. Polak = osoba polskiej narodowości (**4,16%**)
 - Představitel polského národa «przedstawiciel polskiego narodu» (2,08%)
 - Příslušník polské národnosti «przedstawiciel polskiej narodowości» (1,04%)
 - Člověk polské národnosti «człowiek polskiej narodowości» (1,04%)
- e. Polak = człowiek taki sam, jak inni (jak Czech) (**2,08%**)
 - To jsem já «taki sam jak ja»
- f. Polak = Europejczyk (**2,08%**)
 - Evropan «Europejczyk»

Powyższe dane pokazują, że studenci z Czech przede wszystkim definiują pojęcie Polaka przez stereotypizację obrazu samego języka polskiego, postrzeganego jako czynnik kulturowy kontrastujący Polaków i Czechów. Ponad połowa respondentów podała określenie przezwickowe pšonek, które jest nacechowane emocjonalnie. Na forach społecznościowych (np. forum.gazeta.pl) pojawiają się liczne wypowiedzi internautów potwierdzające, że język polski jest śmieszny dla Czechów. Uzyskany przeze mnie wynik zdaje się ten pogląd potwierdzać, skoro ponad 55% respondentów

posługuje się, jak można mniemać kolokwialnie, nazwą, która ironizuje z wymowy polskiej. Przedstawiciele obu narodów wzajemnie śmieją się ze swoich języków, które są jednocześnie podobne i różne. Znamienne jest to, że Polacy czynią to „z sympatią”, natomiast Czesi „z pogardą” – Czesi raczej naśmiewają się z polszczyzny (niekiedy w grę wchodzi nawet złośliwość), okazując zadowolenie z reform językowych Jana Husa, dzięki którym nie mają w swym języku „sz” i „cz” (por. Dębicki, Leix 2017: 30). Inne stanowisko na temat wzajemnego postrzegania języka przez Czechów i Polaków u progu XXI wieku przedstawił Roman Baron: *Nawet oba języki przestają pozwoli śmieszyć, ponieważ młode pokolenia Czechów i Polaków zaczynają porozumiewać się w języku angielskim. Powstają zatem heterostereotypy nowe, jednak generalnie bardziej przyjazne, czyli m.in. umożliwiające lepsze kontakty w różnych dziedzinach życia społecznego* (Baron 2008: 151). Drugie kryterium, stosunkowo często wskazywane przez studentów przy definiowaniu Polaka, to obywatelstwo (29,16%). Nie mają natomiast wpływu na konstruowanie definicji sąsiada z perspektywy Czechów czynniki polityczne czy uwarunkowania historyczne, w ograniczonym stopniu wykorzystane zostało kryterium narodowościowe. Marginalną frekwencję miał hiperonim Europejczyk i rozumienie pojęcia Polak na zasadzie kohiponimu (taki sam jak Czech, czyli naród pokrewny, „bliscy krewni”, jak to określił R. Baron [2015: 66]).

7. Niemcy

Liczba badanych (N) = 98 Liczba wszystkich wyrażen (W) = 102

- a. Polak = mieszkaniec Polski (**27,55%**)
ein Einwohner auf Polen «mieszkaniec Polski» (4,08%)
eine Person, die in Polen lebte «osoba, która mieszkała w Polsce» (23,46%)
- b. Polak = osoba mająca przodków Polaków (**23,46%**)
eine Person, die Eltern aus Polen hat «osoba, która ma rodziców Polaków» (21,42%)
eine Person, die Großeltern aus Polen hat «osoba, która ma dziadków Polaków» (2,04%)
- c. Polak = osoba urodzona w Polsce (**21,42%**)
eine Person, die in Polen geboren wurde «osoba, która urodziła się w Polsce» (21,42%)
- d. Polak = człowiek, który czuje się Polakiem/ utożsamia się z Polską kulturą (**9,18%**)
eine Person, die sich polnisch fühlt «człowiek, który czuje się Polakiem» (6,12%)
eine Person, die sich mit der polnischen Tradition identifiziert «człowiek, który identyfikuje się z Polską tradycją » (3,06%)
- e. Polak = człowiek, który mówi po polsku (**9,18%**)
eine Person, die Polnisch spricht «człowiek, który mówi po polsku» (9,18%)
- f. Polak = obywatel Polski / sąsiedniego państwa (**7,14%**)
eine Person mit polnischer Staatsbürgerschaft «człowiek, który ma polskie obywatelstwo» (4,08%)

- Polnischer Bürger «obywatel Polski» (3,06%)
- g. Polak = osoba polskiej narodowości (4,08%)
eine Person polnischer Nationalität «człowiek polskiej narodowości» (4,08%)
- h. Polak = Robert Lewandowski (2,04%)

Przywołane przez niemieckich studentów cytaty, definiujące pojęcie Polak, ugrupowane przeze mnie w metawyrażenia, pokazują, że nadrzędną kategorią jest lokatywność, obejmująca obecne lub wcześniejsze miejsce zamieszkania na terenie Polski. Drugim istotnym kryterium znaczeniowym w rozumieniu badanego pojęcia jest pochodzenie, a dokładniej więzy krwi. Polakiem jest ten, kto ma polskich przodków (w pokoleniu rodziców i dziadków). Kategoria narodowości, posiadanie polskiego obywatelstwa i uwarunkowania kulturowe (w tym znajomość języka i przyswojenie tradycji) zaznaczyły się w definicjach jedynie marginalnie. Wszystkie przytoczone eksplikacje pojęcia mają charakter neutralny, można je odczytywać jako zachowawczą poprawność respondentów, którą także u swoich badanych zaobserwował A. Majstrenko-Nowak (2002). Kłopotliwe jest interpretowanie definicji pojęć, gdy ankietowani podają konkretne nazwy własne. Nie można bowiem takich nazw jednoznacznie traktować jako hiponimów. Jednak wskazanie przez ponad 2% respondentów w definicji Polaka właśnie Roberta Lewandowskiego nie zaskakuje, bo intencja respondentów jest czytelna. Lewandowski jako wysokiej klasy piłkarz, kapitan reprezentacji narodowej, jest postacią dobrze znaną poza granicami Polski, a w Niemczech szczególnie popularną, gdyż, grając na pozycji napastnika w klubie Bayern Monachium, był współtwórcą wielu zwycięstw tej drużyny. Z pewnością buduje pozytywny wizerunek Polaka wśród Niemców, zwłaszcza kibicujących piłce nożnej.

Powyższa konstatacja potwierdza tezy stawiane przez etnolingwistów, że stereotyp jest czymś silnie ustabilizowanym. Niemiej nie jest skostniały, tylko podlega bardzo powolnym przeobrażeniom lub modyfikacjom, o czym świadczy porównanie wcześniejszych badań z obecnymi. Najsilniej zaznaczył się Polak jako mieszkaniec Polski: Rosja (72,82%), Białoruś (51%), Niemcy (27,55%), Litwa (24,69%), Ukraina (20,21%). U wszystkich sąsiadów silnie zaznaczyły się także konotacje z miejscem urodzenia, obywatelstwem i narodowością.

Warto podkreślić mechanizmy kontrastowania polskiego sąsiada przez schematyczne, stereotypowe postrzeganie samego języka polskiego, a zwłaszcza cech polskiej wymowy u Czechów. Rozpowszechnione czeskie pszonek to zjawisko swoistej emblematyzacji sąsiada. W innych krajach silnie w zaznaczył się Polak jako osoba mówiąca po polsku: Słowacja (16,07%), Niemcy (9,18%), Rosji (4,34%), Ukraina (1,06%).

Przeanalizowane przeze mnie dane ankietowe świadczą o tym, że w konstruowanych przez studentów charakterystykach Polaka przeciwstawienie swój – obcy zostało znacznie złagodzone. Utożsamienie Polaka z obcokrajowcem pojawiło się tylko u: Litwinów (3,7%) i Ukraińców (1,06%). Bliższe młodemu pokoleniu jest nazewnictwo wskazujące na wspólne wartości oraz pochodzenie, które zawierają pozytywne ko-

notacje jak **sąsiad**: Litwa (9,87%), Niemcy (7,14%), Białoruś (6%); **Słowianin**: Ukraina (2,12%), Białoruś (2%), Słowacja (1,78%), Rosja (1,08%), **Europejczyk**: Czechy (2,08%). Natomiast marginalnie zaznaczył się aspekt religijny – tylko na Białorusi i Litwie. W wypowiedziach młodego pokolenia nie pojawiają się odniesienia zideologizowane lub nawiązujące do wspólnej historii.

BIBLIOGRAFIA

- Baron Roman, 2015, *Szkic do czeskiego portretu Polski i Polaków (ambiwalentny stereotyp i pozytywny obraz)*, [w:] *Narody & stereotypy 25 lat później. Nowe granice, nowe horyzonty*, pod red. R. Kuska, J. Purchli, J. Santery-Szeligi, Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Bartmiński Jerzy, 2000, *Językowy obraz świata Polaków*, [w:] *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, pod red. S. Gajdy, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Bartmiński Jerzy, 2003, *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*, [w:] *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński Jerzy, 2006, *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński Jerzy, 2008, *Wartości i ich profile medialne*, [w:] *Ideologie w słowach i obrazach*, pod red. I. Kamińskiej-Szmaj, T. Piekoty, M. Poprawy, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Bartmiński Jerzy, 2009a, *Etnocentryzm stereotypu. Polscy i niemieccy studenci o swoich sąsiadach*, przekładu rosyjskiej wersji artykułu (1997) dokonała T. Giedz-Topolewska, [w:] *Tegoż, Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński Jerzy, 2009b, *Kryteria ilościowe w badaniu stereotypów językowych*, [w:] *Tegoż, Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński Jerzy, 2009c, *Semantyka i polityka. Nowy profil polskiego stereotypu Ukraińca*, [w:] *Tegoż, Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński Jerzy, 2009d, *Jak zmienia się stereotyp Niemca w Polsce? Profile i ich historyczno-kulturowe uwarunkowania*, [w:] *Tegoż, Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2008, *Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?*, „Etnolingwistyka”, t. 20, Lublin: Wydawnictwo UMCS, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/12204> (dostęp 1.02.2013).
- Bartmiński Jerzy, Mavrič Ludmiła, Rzeutska Swietłana, 2005, *Litewski i białoruski stereotyp Polaka (w świetle badań za pomocą dyferencjału semantycznego)*, „Etnolingwistyka”, t. 17, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bielińska-Gardziel Iwona, 2009, *Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Dębicki Marcin, Leix Alicja, 2017, *Nie znam, ale nie lubię. Postawy Czechów wobec Polaków i Polski – wybrane ilustracje i szerszy kontekst*, [w:] *Polacy i Czesi w mediach. Obserwacje i prognozy*, pod red. A. Kasperka, seria „TRANSCARPATICA”, t. IV, Katowice: Polska Akademia Nauk Oddział w Katowicach, Stowarzyszenie Rozwoju i Współpracy Regionalnej „Olza”, https://www.researchgate.net/publication/321170625_Nie_znam_ale_nie_lu

bie_Posta wy_Czechow_wobec_Polski_i_Polakow_-_wybrane_ilustracje_i_szerszy_kontekst (dostęp: 7.01, 2019).

- Gawarkiewicz Roman, 2012, *Komunikacja międzykulturowa a stereotypy. Polacy – Niemcy – Rosjanie*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Krawczuk Ała, 2008, *Nowe profile ukraińskiego Polaka (na podstawie ankietowania studentów lwowskich)*, „Postscriptum Polonistyczne”, nr 1, pod red. J. Tambor, Katowice: Szkoła Języka i Kultury Polskiej, Uniwersytet Śląski, http://www.postscriptum.us.edu.pl/pdf/ps2008_1.pdf (dostęp: 16.03.2015).
- Lemanaitė Greta, 1995, *Stereotyp Polaka w oczach Litwina*, [w:] *Narody i stereotypy*, pod red. T. Walas, Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Majstrenko-Nowak Aleksander, 2002, *Badanie stereotypu Niemca, Polaka i Rosjanina w ocenie Niemca*, [w:] *Polskie stereotypy i uprzedzenia*, pod red. J. Jarco i G. Dolińskiej, Wrocław: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania.
- Walukiewicz Edward, 2002, *Badania stereotypu Niemca, Polaka, Rosjanina, Ukraińca, Czecha, Słowaka, Białorusina w ocenie Rosjanina*, [w:] *Polskie stereotypy i uprzedzenia*, pod red. J. Jarco i G. Dolińskiej, Wrocław: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania.
- Wilczak Jagienka, 2013, *Litwini o Polakach, Polacy o Litwinach. Co wiedzą za miedzą*, „Polityka”, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1540869,1,litwini-opolakach-polacy-o-litwinach.read#ixzz2TY08YNox> (dostęp: 02.11.2018).
- Киселева Ирина В., 2005, *Образ поляка в представлении русских (на материале этнолингвистического эксперимента)*, „Etnolingwistyka”, t. 17: Wydawnictwo UMCS.

Who is this Pole?

The results of ethnolinguistic research on the national stereotype of a Pole from the perspective of students from countries neighboring Poland.

Abstract: The aim of this work is to reconstruct the linguistic and cultural view of a Pole from our neighbours' perspective, including Russians, Lithuanians, Belorussians, Ukrainians, Slovaks, Czechs, and Germans. The primary research method used in this work was the linguistic world's view method by Jerzy Bartmiński, and the concept of a stereotype as a stabilised view of someone or something. An important goal of my study was to compare my survey results with the results of previous research done on the image of a Pole, with the use of various methods, such as sociological, ethnolinguistic and ethnocultural. The comparative approach to the data collected by other researchers allowed to indicate the similarities and differences which emerged in the perception of a Pole from the neighbours' perspective in over 20 years, as well as to consider the impact of current affairs on enhancing the national stereotype capacity.

Keywords: Pole, stereotype